

УДК 342.92

ДАНИЛІВ С.В.

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРИСЯГИ ПУБЛІЧНОГО СЛУЖБОВЦЯ

Стаття присвячена дослідженню видів юридичної відповідальності за порушення присяги публічного службовця. Проаналізовано та визначено основні принципи юридичної відповідальності, а також з'ясовано, що вказане питання є частково унормованим відповідними законодавчими актами, перелік та аналіз яких наведено у статті.

Ключові слова: присяга, публічний службовець, суб'єкт владних повноважень, публічна служба, юридична відповідальність.

Статья посвящена исследованию видов юридической ответственности за нарушение присяги публичного служащего. Проанализированы и определены основные принципы юридической ответственности, а также установлено, что данный вопрос частично урегулирован соответствующими законодательными актами, перечень и анализ которых приведен в статье.

Ключевые слова: присяга, публичный служащий, субъект властных полномочий, публичная служба, юридическая ответственность.

The article is devoted to the study of types of legal responsibility for violating the oath of a public servant. The main principles of legal responsibility are analyzed and defined, and it is established that this issue is partially resolved by the relevant legislative acts, the list and analysis of which is given in the article.

Key words: oath, public servant, subject of power, public service, legal liability.

Вступ. Нині з урахуванням особливостей сучасного етапу державотворення в умовах євроінтеграційних процесів, що відбуваються в Україні, та подій в Україні, які мали місце у 2014–2015 рр., а це Революцію Гідності, ухвалення законів України «Про очищення влади» [1], «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» [2], інститут присяги публічного службовця набуває нового значення становлення естетико-правової основи функціонування усього інституту публічної служби, зокрема забезпечення відновлення довіри до нього як із боку держави, так і з боку громадян.

Особливо це питання актуалізується, якщо проаналізувати судову практику за 2015–2016 рр., а саме простежити тенденцію про збільшення категорії справ про визнання протиправним та скасування актів індивідуальної дії, прийнятих суб'єктами владних повноважень щодо публічних службовців, за наслідками перевірки наявності чи відсутності ознак порушення останніми присяги публічного службовця, що стосується звільнення публічних службовців з обійманої посади, як вид юридичної відповідальності.

Вищезазначене, у свою чергу, є підставою для наукового дослідження змісту, ознак, підстав і процедур застосування цього інституту.

Інститут юридичної відповідальності є невід'ємною частиною системи права та системи законодавства будь-якої держави. Як порівняно відокремлена сукупність правових норм, що врегульовують суспільні відносини у межах тієї чи іншої галузі права, так і інститут юридичної відповідальності виникає, конкретизується та реалізується у певній системі координат. Тобто практика притягнення до юридичної відповідальності та її покладення здійснюється у межах принципів юридичної відповідальності.

При цьому, з одного боку, конституційно-правова, кримінально-правова, адміністративно-правова, цивільно-правова відповідальності (як порівняно відокремлені види юридичної

відповідальності) виникають, конкретизуються та реалізуються у відповідній галузевій системі координат. А з іншого боку, юридична відповідальність як самостійне правове явище системи права, правової системи існує і діє у загальноправовій системі принципів права.

В юридичній науковій літературі юридична відповідальність була предметом дослідження таких науковців: Ю.Г. Барабаша, Л.М. Баранова, В.І. Борисова, І.Л. Бородіна, В.К. Гришука, В.А. Гуменюка, О.В. Іваненко, В.А. Кожухаря, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, Д.А. Ліпінського, М.Б. Мироненка, А.Ф. Моти, Н.М. Оніщенко, С.Н. Приступи, І.А. Сердюка, І.В. Спасибо-Фатсєвої, Є.В. Ткаченка, А.С. Шабурова, М.Д. Шиндяпіної, Л.С. Явича.

Частково роботи зазначених авторів торкаються змісту і сутності принципів юридичної відповідальності, однак деякі аспекти у цій площині нині залишилися концептуально не вирішеними [3, с. 24–25].

Постановка завдання. Метою статті є дослідження видів юридичної відповідальності за порушення присяги публічного службовця, визначення основних принципів та з'ясування підстав для застосування кожного із видів юридичної відповідальності як зокрема, так і загалом.

Результати дослідження. Визначаючи, що таке юридична відповідальність, П.М. Рабінювич, з думкою якого ми погоджуємось, твердить, що це різновид соціальної відповідальності, закріплений у законодавстві і забезпечуваний державою юридичний обов'язок правопорушника зазнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належать [4, с. 149].

Крім того, юридична відповідальність може характеризуватись як інститут правової системи, котрий припускає застосування санкцій до суб'єкта, винного у скоєнні правопорушення, або як обов'язок суб'єкта правопорушення зазнати застосування юридичних санкцій за скоєним правопорушення [5, с. 210].

Юридична відповідальність – обов'язок, який не існував до здійснення правопорушення; цей обов'язок виникає як наслідок правопорушення. Інакше кажучи, правопорушення – це юридичний факт, який спричинює виникнення правового відношення між державою (в особі його відповідних органів – суду, прокуратури, міліції тощо) і правопорушником.

У межах такого правового відношення на правопорушника покладається зазначений обов'язок. У цих же межах цей обов'язок і виконується правопорушником. Цей обов'язок припускає необхідність визнання суб'єктом правопорушення негативних наслідків (особистого, майнового, організаційного характеру), передбачених санкцією порушеної ним норми права [5, с. 210].

У системі права є галузі права (кримінальне право, адміністративне право), котрі допускають застосування примусових заходів до правопорушника тільки компетентними органами держави. Низка галузей права (цивільне право, трудове право), поряд із можливістю застосування до правопорушника заходів державного примусу компетентними органами держави, допускають можливість добровільного («досудового») виконання правопорушником відповідного обов'язку як виду та міри його юридичної відповідальності [5, с. 211].

Аналіз чинного законодавства дає змогу відокремити такі види юридичної відповідальності: конституційну, кримінальну, адміністративну, дисциплінарну, цивільно-правову та інші види відповідальності, які пов'язані з виконанням публічним службовцем покладених на нього обов'язків.

Існування конституційно-правової відповідальності як особливого виду юридичної відповідальності було визнано ще на початку ХХ ст., але багатоплановість та багатофункціональність цього інституту викликали значні труднощі в теоретичному осмисленні та розробленні механізму його реалізації [6, с. 130].

Конституційна відповідальність – це передбачений нормами конституційного права специфічний обов'язок суб'єктів конституційного права переносити певні негативні наслідки за скоєне правопорушення. Конституційна відповідальність виступає засобом забезпечення виконання норм конституційного права.

У правовій науці допустимо розглядати конституційну відповідальність як конституційно-політичну відповідальність та конституційно-правову відповідальність. До першої відносять політичну відповідальність, наприклад прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри Кабінету Міністрів України, Генеральному прокуророві України.

Конституційно-політична відповідальність не має ознак юридичної відповідальності та має характер соціальної відповідальності. У таких випадках вказані суб'єкти зазнають негативних наслідків не у зв'язку з конституційним правопорушенням, а тому юридичною відповідальністю застосування таких заходів, як відправка у відставку уряду через вотум недовіри парламен-

ту, розпуск парламенту главою держави, відкликання депутатів парламенту виборцями, вважати не можна [6, с. 131].

Конституційно-правова відповідальність належить до юридичної відповідальності і має прояв у достроковій зміні конституційного статусу органу, визнанні акта органу влади неконституційним або імпичменту посадових осіб.

Так, наприклад, за всіма ознаками процедура звільнення суддів із посади, особливо у разі порушення ними присяги, споріднена з процедурою імпичменту, тобто особливою процедурою звільнення (усунення) посадової особи з посади [7, с. 82].

Отже, підстави та порядок застосування відповідних положень Основного Закону мають бути чіткими й однозначними, включати можливість довільного їх тлумачення [8, с. 238].

Кримінальна відповідальність – це найбільш суворий вид відповідальності, яка настає за вчинення злочинів та встановлюється лише законом. Кримінальний кодекс закріплює вичерпний перелік діянь, що визнаються злочинами, а кримінально-процесуальний – регламентує порядок притягнення до кримінальної відповідальності.

Повноваженнями притягнення до цього виду відповідальності наділений лише суд. Ніхто не може бути визнаним винним у вчиненні злочину та притягнутий до кримінального покарання інакше, ніж за вироком суду та відповідно до закону. Особливостями цього виду відповідальності є: стан судимості після відбування покарання, наявність презумпції невинуватості, необхідність визначення форми вини правопорушника, наявність обставин, що звільняють від відповідальності, наявність основних та додаткових покарань. Таким чином, кримінальна відповідальність – це найбільш суворий вид відповідальності, що призначається судом у рамках матеріального та процесуального закону [9, с. 303].

Адміністративна відповідальність настає за скоєння адміністративних правопорушень. Через інститут адміністративної відповідальності реалізуються норми різноманітних галузей права – адміністративного, господарського, трудового, фінансового тощо. Адміністративна відповідальність є засобом забезпечення та відновлення порядку управління шляхом покладення на винних фізичних, юридичних і посадових осіб покарання відповідно до Кодексу про адміністративні правопорушення та статутів [9, с. 304–305].

Що стосується дисциплінарної відповідальності публічного службовця, це є різновидом юридичної відповідальності, яка настає за невиконання або неналежне виконання посадових обов'язків, визначених відповідними нормативно-правовим актом, що регулює питання проходження публічною особою публічної служби та іншими нормативно-правовими актами у сфері публічної служби, посадовою інструкцією, а також порушенням затверджених правил етичної поведінки.

Так, в юридичній науці усталеним є погляд, що дисциплінарна відповідальність настає під час порушення державним службовцем обов'язків додержання дисципліни праці, правил внутрішнього трудового розпорядку, за невиконання або неналежне виконання службових функцій [10, с. 32].

Також, окрім конституційної, кримінальної, адміністративної, дисциплінарної виділяють ще такий вид відповідальності як цивільно-правовий.

Отже, цивільна чи цивільно-правова відповідальність – це встановлена законом негативна реакція держави на цивільне правопорушення, що виявляється в позбавленні певних цивільних прав чи накладенні нееквівалентних обов'язків майнового характеру. Виникає така відповідальність унаслідок порушення майнових і особистих немайнових прав громадян і організації, в основному, за невиконання договірних зобов'язань, за заподіяння шкоди [11, с. 211].

Загальною базою для визначення цивільної відповідальності публічних службовців є Цивільний кодекс України [12].

Окрім Цивільного кодексу України, доречно звернути увагу і на Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» [13], яким передбачено право особи на відшкодування шкоди, завданої публічним службовцем органів досудового розслідування, прокуратури і суду, під час здійснення ними владних повноважень порушення. Оскільки порушення публічним службовцем майнових та немайнових прав особи є порушенням присяги публічного службовця, то зазвичай у такому разі під час застосування дисциплінарного стягнення до публічного службовця, особа, яка постраждала внаслідок цих незаконних дій, має право ініціювати питання і про притягнення цього публічного службовця до цивільної відповідальності.

Важливим аспектом вищевказаного закону є те, що відповідальність за шкоду, завдану посадовою особою, несе орган державної влади, якщо юридично значущі дії пов'язані зі службовою діяльністю його посадової особи в рамках наданої йому компетенції. Варто зазначити, що суб'єкт владних повноважень після відшкодування збитків потерпілій особі має право на звернення до суду із регресним позовом до публічного службовця, діями чи бездіяльністю якого було завдано шкоди особі.

У такому разі цивільно-правова відповідальність може застосовуватися незалежно від притягнення публічної особи до дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності за те саме порушення.

Матеріальна відповідальність – це обов'язок працівника повністю або частково відшкодувати матеріальні збитки, заподіяні з їхньої вини підприємству, де вони працюють [11, с. 211].

Зокрема, ст. 132 Кодексу законів про працю України визначено, що за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації під час виконання трудових обов'язків, працівники, крім працівників, що є посадовими особами, з вини яких заподіяно шкоду, несуть матеріальну відповідальність у розмірі прямої дійсної шкоди, але не більше свого середнього місячного заробітку [14].

Отже, підсумовуючи вищенаведені види юридичної відповідальності, варто зазначити, що підстави для кожного виду відповідальності мають бути самостійними, не мають дублюватися чи повторюватись, розкриватися в іншому виді або через інший вид [15, с. 26].

Що стосується процесу притягнення публічного службовця до юридичної відповідальності, він унормований відповідними законодавчими актами.

Так, процедуру притягнення суддів до юридичної відповідальності за порушення присяги врегульовано у Конституції України [16], законах України «Про судоустрій і статус суддів» [17], «Про Вищу раду правосуддя» [18], «Про забезпечення права на справедливий суд» [19].

У працівників прокуратури означене питання врегульовано у Законі України «Про прокуратуру» [20], Дисциплінарному статуті прокуратури України [21], Інструкції про порядок проведення службових розслідувань та службових перевірок в органах прокуратури України, затвердженою наказом Генерального прокурора України № 20 від 06.03.2012 р. [22].

Притягнення до юридичної відповідальності працівників поліції за порушення присяги вирішується за нормами законів України «Про Національну поліцію» [23], «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України» [24], Інструкцією про порядок проведення атеставання поліцейських, затвердженою наказом Міністерства внутрішніх справ України № 1465 від 17.11.2015 р. [25].

Щодо питання відповідальності військовослужбовців є певні особливості. Взагалі процедура притягнення до юридичної відповідальності військовослужбовця за результатами службового розслідування за порушення присяги здійснюється згідно з вимогами чинного законодавства, а саме законами України «Про військовий обов'язок і військову службу» [26], «Про Військову службу правопорядку у Збройних силах України» [27], Дисциплінарного статуту Збройних сил України [28] та Інструкції про порядок проведення службового розслідування у Збройних силах України, затвердженої наказом Міноборони № 82 від 15.03.2004 р. [29].

Водночас, у разі вчинення військовослужбовцем корупційних діянь чи інших правопорушень, пов'язаних із корупцією, поруч із порушенням ним присяги військовослужбовця, тоді настає відповідальність відповідно до вимог Кодексу України про адміністративні правопорушення [30], а у разі вчинення злочину такий військовослужбовець притягається до кримінальної відповідальності, згідно з нормами Кримінального кодексу України [31].

Процедура притягнення до юридичної відповідальності за порушення присяги посадовими особами органів місцевого самоврядування визначена у законах України «Про місцеві державні адміністрації» [32], «Про державну службу» [33] та Порядку розгляду питань, пов'язаних із підготовкою і внесенням подань щодо осіб, призначення на посаду та звільнення з посади яких здійснюється Верховною Радою України, Президентом України або Кабінетом Міністрів України чи погоджується з Кабінетом Міністрів України, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України № 298 від 11.04.2012 р. [34].

За аналогією, у Законі України «Про державну службу» [33] та Кодексі законів про працю [35] врегульовано питання процедури притягнення до юридичної відповідальності за порушення присяги державних службовців та дипломатичних працівників. Щодо останніх означене питання також визначено Консульським статутом України [36].

Що стосується юридичної відповідальності Президента України за порушення присяги, у ст. 111 Конституції України [16] визначено, що Президент України може бути усунений із посту

Верховною Радою України в порядку імпичменту у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину. Враховуючи, що зміст присяги Президента України містить, зокрема, обов'язок останнього боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут українського народу, обстоювати права і свободи громадян, недотримання цього обов'язку є державною зрадою і, зрештою, порушенням присяги.

Водночас, оскільки Закон України «Про імпичмент» Верховною Радою України не прийнятий, отже, іншої процедури притягнення Президента України до юридичної відповідальності за порушення присяги, окрім, як певної процедури, означеної у ст. 111 Конституції України, нині не існує.

Тобто нині юридична відповідальність Президента України за порушення присяги має морально-політичний характер, так само як і юридична відповідальність за порушення присяги народним депутатом України, щодо якого процедура притягнення до юридичної відповідальності за порушення присяги на законодавчому рівні також відсутня.

Так, нормами чинного законодавства врегульовано процедуру розгляду питання щодо притягнення народного депутата України до адміністративної, кримінальної, цивільно-правової відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення чи злочину, які несуть відповідальність на загальних підставах. Водночас, що стосується процедури притягнення до юридичної відповідальності народного депутата України за порушення присяги, національне законодавство має певні прогалини.

Отже, певною мірою процедура притягнення публічного службовця до юридичної відповідальності за порушення присяги є унормованим правом.

Однак цей процес має відповідати певним принципам права.

Так, Р.Л. Хачатуров та Р.Г. Ягутян під принципами юридичної відповідальності розуміють загальні положення, які мають стимулювати правомірну поведінку і спрямовувати процес регулювання відносин, що виникають на підставі правопорушення і застосування заходів юридичної відповідальності [37, с. 134].

У свою чергу, Л.І. Каленіченко, з думкою якої ми погоджуємось, зазначає: «Під принципом юридичної відповідальності ми будемо розуміти основні керівні ідеї, котрі характеризують сутність і призначення юридичної відповідальності, визначають порядок її покладення та закріплення у формальних джерелах, Конституції, законодавстві, міжнародних договорів» [38, с. 26].

Основними принципами юридичної відповідальності є:

- законність, тобто юридична відповідальність застосовується відповідно до вимог матеріального та процесуального права;
- обґрунтованість, тобто встановлення об'єктивного існування всіх фактів, що мають значення для застосування заходів юридичної відповідальності;
- справедливість, настання за одне правопорушення однієї відповідальності, несення правопорушником відповідальності тільки за своє власне винне діяння, вид і міра покарання чи стягнення мають відповідати тяжкості діяння, особі правопорушника, не принижуючи й не ображаючи людську гідність;
- доцільність, яка означає, що застосування заходів юридичної відповідальності має відповідати цілям юридичної відповідальності;
- невідворотність, яка полягає у тому, що зазначена відповідальність має бути обов'язковим наслідком будь-якого правопорушення [5, с. 211–212].

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, варто зазначити, що, незважаючи на те, що підстави для кожного виду відповідальності мають бути самостійними, не мають дублюватися чи повторюватися, розкриватися в іншому виді або через інший вид, однак нині, за порушення присяги публічного службовця, суб'єктом владних повноважень до цього публічного службовця може застосовуватися наряду із притягненням до дисциплінарної відповідальності й інші види юридичної відповідальності.

Також варто визнати, що питання притягнення публічних службовців до юридичної відповідальності за порушення присяги, особливо суддів, прокурорів, працівників поліції як особливої категорії публічних службовців останнім часом є гострим предметом обговорення громадськості, яка здійснює свої повноваження через громадські ради доброчесності чи громадські ради з питань люстрації при Міністерстві юстиції України.

На нашу думку, з метою уникнення загострення у суспільстві питання щодо відсутності процедури притягнення до юридичної відповідальності низки інших публічних службовців, щодо яких у Конституції України лише зазначена відповідальність за порушення присяги, а

відповідні нормативно-правові акти з означеного питання відсутні, національне законодавство потребує подальшого вдосконалення, що передбачає розроблення прийняття нормативно-правового акта, повністю присвяченого регламентації притягнення до юридичної відповідальності за порушення присяги цих публічних службовців.

Список використаних джерел:

1. Про очищення влади : Закон України від 16.09.2014 р. № 1682-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1682-18>.
2. Про відновлення довіри до судової влади в Україні : Закон України від 08.04.2014 р. № 1188-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1188-18>.
3. Каленіченко Л. Поняття та види принципів юридичної відповідальності / Л. Каленіченко // Право і безпека. – 2017. – № 1 (64). – С. 24–31.
4. Рабінович П. Основи загальної теорії права та держави / П. Рабінович. – 6-е вид. – Х.:Консум, 2002. – 160 с.
5. Теорія держави і права: [навч. посіб.] / О. Головко, І. Погрібний, О. Волошенюк та ін.; за заг. ред. І. Погрібного; МВС України, Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х.:ХНУВС, 2010. – 276 с.
6. Теліпко В. Конституційне та конституційно-процесуальне право України: [навч. посіб.] / В. Теліпко. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 568 с.
7. Гончаренко О. Актуальні питання притягнення суддів до відповідальності (частина друга) / О. Гончаренко // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – № 1(5) – С. 79–92.
8. Овчаренко О. Порушення присяги як підстава конституційної відповідальності / О. Овчаренко // Проблеми законності. – 2013. – Вип. 123. – С. 237–247.
9. Зайчук О., Заєць А., Журавський В., Копиленко О., Оніщенко Н. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / МОН; Ковальський В., ред. – 2-е вид., перероб. і доп. – Київ: Юрінком Інтер, 2008. – 687 с.
10. Кривенко В., Константиї О. До питання про Присягу державного службовця та припинення державної служби за її порушення / В. Кривенко, О. Константиї // Вісник Верховного Суду України. – 2013. – № 8(156). – С. 30–35.
11. Кравчук М. Теорія держави і права (опорні конспекти). Навч. посіб для студентів вищих навчальних закладів / М. Кравчук (авт.-упоряд.). – К.: Атіка, 2003. – 288 с.
12. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
13. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду : Закон України від 01.12.1994 р. № 266/94-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/266/94-вр>.
14. Кодекс законів про працю України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
15. Маляренко А. Про присягу судді та відповідальність за її порушення / А. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 2. – С. 27–32.
16. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/>.
17. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/>.
18. Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21.12.2016 р. № 1798-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1798-19-paran657#n657>.
19. Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» № 192-VIII від 12.02.2015 р. [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19>.
20. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/>.
21. Про затвердження Дисциплінарного статуту прокуратури України : Постанова Верховної Ради України від 06.11.1991 р. № 1796-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1796-12>.
22. Про затвердження Інструкції про порядок проведення службових розслідувань та службових перевірок в органах прокуратури України : Наказ Генерального прокурора Украї-

- ни від 06.03.2012 р. № 20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GP12008.html.
23. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19/>.
24. Про дисциплінарний статут органів внутрішніх справ : Закон України від 22.02.2006 р. № 3460-ІУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3460-15/>.
25. Про затвердження Інструкції про порядок проведення атестування поліцейських : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 17.11.2015 р. № 1465 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1445-15/>.
26. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2232-12/>.
27. Про Військову службу правопорядку у Збройних силах України : Закон України від 07.03.2002 р. № 3099-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14/>.
28. Про Дисциплінарний статут Збройних сил України : Закон України від 24.03.1999 р. № 551-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14/>.
29. Про затвердження інструкції про порядок проведення службового розслідування у Збройних силах України : Наказ Міноборони від 15.03.2004 р. № 82 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0385-04/>.
30. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/>.
31. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/>.
32. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 р. № 586-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14/>.
33. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/889-19/>.
34. «Деякі питання, пов'язані з підготовкою і внесенням подань щодо осіб, призначення на посаду та звільнення з посади яких здійснюється Верховною Радою України, Президентом України або Кабінетом Міністрів України чи погоджується з Кабінетом Міністрів України» : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.04.2012 р. № 298 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/298-2012-п/>.
35. Кодекс законів про працю України від 10.12. 1971 р. № 322-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08/>.
36. Про Консульський статут України : Указ Президента України від 02.04.1994 р. № 127/94 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/127/94/>.
37. Хачатуров Р., Ягутян Р. Юридическая ответственность / Р. Хачатуров, Р. Ягутян. – Тольятти: Международ. акад. бизнеса и банк. Дела, 1995. – 200 с.
38. Каленіченко Л. Поняття та види принципів юридичної відповідальності / Л. Каленіченко // Право і Безпека. – 2017. – № 1. – С. 24–31.